

İktisad fi'l-İtikad Bağlamında İmam Gazali'nin Varlık Teorisi | İbrahim Akkuç

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

Giriş

İmam Gazali çok farklı düşünce sahalarında ve ilim alanlarında otorite kabul edilmiş bir alimdir. Etkisi o kadar bütüktür ki kendinden önce yaşamış düşünürlere mutekaddimun kendinden sonra yaşamış olan düşünürlere ise muteahhirun denmiştir. Onu böyle önemli kılan sadece ileri sürdüğü düşünceler değil, aynı zamanda kendine rakip gördüğü grupların ve düşürlerin argüman ve yöntemlerini kendi projesi içerisinde kullanma becerisidir. İşte İktisad fi'l İtikad kitabı tam da böyle bir eserdir. Bu eser sadece bir Eşari kelamcısı olan İmam Gazali'nin kelami düşüncelerini ele alan bir eser değildir, aynı zamanda İbn Sina'nın üretmiş olduğu Aristocu mantığı çok usta bir şekilde kullanarak kendi kelami görüşlerini savunduğu bir eserdir. Bu çalışmanın ana amacı İmam Ghazali'nin nasıl varlık teorisi inşa etmeye çalıştığının gösterilmesidir. Bunun yanında, bu çalışmanın diğer bir amacı hem İktisad kitabı bağlamında İmam Gazali'nin kelami görüşlerini ele almak hem de bunu yaparken nasıl İbn Sinacı yöntemi kullandığını göstermektir.

Anahtar Kelimeler: İmam Gazali, Kelam, Varlık Teorisi

Metodoloji

İmam Gazali en son kitabı olan Mustasfa'nın giriş bölümünde ilimleri 3 kısma ayırmıştır: nakli, akli ve hem nakli hem de nakli olanlar. [1] Yani İmam Gazali doğru bilgiye ulaşmanın ancak hem akıl hem de haber verilen bilginin beraber kullanılmasıyla ortaya çıkacağını vurgulamıştır. Bu iddiasını da şu sözlerle destekleme yoluna gitmiştir:

Nakil veya haberi taklid etmekle yetinen, düşünme ve araştırma metotlarını inkar eden bir kimse için doğru yolu bulmak, nasıl kolay olabilir? Böyle bir kimse, dini ilkelerin mesnedinin, beşeriyetin önderinin (Peygamberin) sözünden ibaret olduğunu bilmez mi? Peygamberin haber verdiği hususlarda onu tasdik eden şey akıldır. Sırf akla uyup onunla yetinen, dini ilkelerin nuriyle görmeğe çalışmayan ve aydınlanmayan nasıl doğru yolu bulabilir? Kendisine acizlik ve tutukluk arız olan akla nasıl güvenilir... Akıl ve dini ilkeleri birleştirerek dağınıklığı yok edemiyen kimse, ne yazık ki kesin surette başarıya ulaşamaz ve sapıklığa düşer... Akıl ve dini kurallardan birinden uzak olanlar, ahmaklar arasına katılmış sayılır. [2]

Söylenenlerden anlaşılacağı üzere İmam Gazali hakikat arayışında hem haber (vahiy) hem de akıl kaynaklarına dayanılarak hedefe ulaşılacağını savunur. Bir kaynağın diğer bir kanağa terchi etme yoluna gitmez. İmam Gazali kelami görüşlerinin temellerini anlattığı ve kurmaya çalıştığı varlık anlayışını izah ettiği İtikad fi'l İktisad kitabında da benzer bir yöntem kullanmıştır. Peki bu iki bilgi kaynağının temel unsurları nelerdir? Gazali için nakli olan Kitap, Sünnet, İcma'dır. Akli olan ise Kıyas'tır. Akli Kıyas ise istidlal'dir. Yani akli devreye sokarak dini kaynaklardan yeni hükümler çıkarmaktır. Bu yöntemi şöyle izah etmiştir:

Zihinde iki aslı hazırlamaktan ibaret olan fikir ve bu iki asıldan doğan üçüncü bilginin doğma tarzını anlama isteği, düşünmeyi meydana getirir. O halde, istenilen bilgiyi kavramak için insana iki vazife düşmektedir. Birincisi, iki aslı zihinde hazır bulundurmaktır. Buna fikir denir. Diğer, bu iki aslı birleştirmesinden istenilen bilginin doğuş tarzını anlamak arzusudur. Buna da istek denir. İki vazifeye göre düşünme, kendisiye ilim veya kuvvetli zan elde edilen fikirdir. [3]

Bilindiği üzere istidlal yöntemi köken olarak İslam filozoflarının Aristo'nun mantığını alarak islami ilimlerde kullandıkları bir yöntemdir. Ayrıca, İmam Gazali de bu yöntemi çalışmalarından ana yöntemlerden biri olarak kullanmıştır. Özellikle İbni Sina'nın varlık tasnifinden kullandığı mahsus-ma'kul ayrımı, mahiyet, imkansız varlık, zorunlu varlık ve mümkün varlık kavramlarını [4] İktisad fi'l İtikad adlı çalışmasının yöntemsel ana

omurgasını oluşturmaktadır. Fakat, İmam Gazali her ne kadar bu yöntem ve kavramları kullanmışsa da onlara kendi kelam anlayışının temel tezlerini yerleştirmiştir. Yani, hasım olarak gördüğü İslam filozoflarının yöntemlerini kendi kelam anlayışı temellendirmek için çok akıllı bir şekilde kullanmıştır. Hattı son zamanlarda Avrupa'da yapılan bazı çalışmalar [5] düşünülenin aksine İmam Gazali'nin İbni Sina felsefesinden derinden etkilendiğini ve neredeyse onların bir takipçisi olduğunu ortaya koyma çabasına içindedirler. Örneğin Treiger, İmam Gazali'nin felsefecileri soyduğunu, onların delillerini geçersiz kıldığını, ancak onların birçok teorisini kendi amacı için kullandığını söylemektedir. [6]

Sonuç olarak, diyebiliriz ki İmam Gazali hem nakli hem de nakli ilimleri kendi görüşlerini temellendirmek için kullanmış, birini diğerine kurban etmemiş, ikisine de hakikat arayışında önemli kaynaklar olarak kabul etmiştir. Bunun yanında mücadeleye girdiği grupların veya düşüncülerin yöntemlerini kullanmaktan geri durmamıştır.

Varlık Nedir?

İmam Gazali sadece felsefecilerin kullandıkları yöntemleri kullanmış bir alim değildir, aynı zamanda Mu'tezile kelâmcısı Basralı Ebû'Hüzeyl el-Allâf (752-849) geliştirmiş olduğu atomculuğuda kendi varlık teorisini temellendirmek için kullanmıştır. Yani varlığı anlamak ve anlamlandırmak için Mu'tezile kelâmcılarının geliştirmiş olduğu teorik fiziği İmam Gazali neredeyse aynı şekilde kabul etmiş ve çalışmalarına uygulamıştır. Bu iddiayı ispatlamadan önce, 8. yy'da temelleri atılmış ve neredeyse 12. yy'a kadar İslam kelâmcılarının varlık teorilerini açıklamakta kullandıkları atomculuğa kısaca bakmak gerekmektedir. Materyalist kökenleri bulunan ve Antik Yunan'a kadar uzanan Demokritos'un atomculuğu Hüzeyl el-Allaf tarafından dönüştürülmüş ve İslam'ın yaratılış doktrini haline getirilmiştir. Kutluer teori hakkında şunları söylüyor: El-Allaf'ın teorisinde: Atomlar, yok iken var olurlar, yani yaratılmışlardır; Atomlar belirli sayıdadır; dolayısıyla âlem sonludur ve boşlukta durmaktadır; Atomların niteliği yoktur. Onlara sadece hareket ve sükûn nisbet edilebilir. Birbiriyle birleşen atomlar cisimleri meydana getirir ve atomlar ancak cisim halinde birleştikleri zaman renk, tat, koku vb. arazları alırlar; Atomlar tıpkı nokta gibi boyutsuz ve hacimsizdirler, ancak onların birleşik hali olan cisim üç boyuta sahiptir ve uzayda yer kaplar. [7] Burada El-Allaf İslam'ın tevhid ilkelerine uygun bir teorik fizik inşa etmeye çalışmıştır. Ve ardından gelen kelâmcılar da aynı kaygıları taşıyarak Atomculuğun sunmuş olduğu teori fiziğini kullanma yoluna gitmiştir. Bu konuda Kutluer şunları ifade ediyor:

"Demokritos'un sonsuz sayıda, ezeli, yer kaplayan atomlarının tam zıddı bir anlayıştır. Bu zıtlığa yol açan dini sebeplerin başında kelâmcıların Allah'ın sonsuz kudret ve ilmini sınırlamamak, özellikle de âlemin hudûsünü ispatlamak düşüncesi gelmektedir. Bu mutlak kudret ve her şeyi kuşatan ilim karşısında ezeli olmayan, yaratılmış, sonlu ve sınırlı bir âlem tasavvuruna ulaşma gayretinde olan kelâmcılar, atomculuğu bu maksat için elverişli bir model olarak tercih etmişlerdir" [8]

Bunlara ek olarak, İmam Gazali de aynı teoriyi benimsemiş ancak direkt olarak atom kelimesini kullanmamıştır. Onu yerine cevher kelimesini kullanmıştır. Ayrıca, "Aristo ve Demokritos gibi İslam kelâmcıları da cevheri atom karşılığında kullanmıştır." Yani cevherden kasıt daha küçük parçalara ayrılamayan atom demektir. Bu çerçevede, İmam Gazali'ye göre varlık ya bir yeri işgal eder veya etmez. Yer işgal eden herhangi birşey, birleşik değilse, ona cevher deriz. Eğer bu şey, başka bir şeyle birleşirse ona cisim adı veririz. Eğer yer işgal etmeyen şeyin varlığı bir cisme muhtaç ise, buna araz denir. [9] Araz kendi kendine değil ancak cevher yardımıyla düşünülebilir. Onu cevherden ayrı olarak bir varlığı yoktur. [10] Allah ise yer işgal etmeyen, varlığı hiçbir şeye muhtaç olmayan yüce ve münezzehe olan varlık. [11] Canlı veya cansız varlıkların zatında hadis olan, gerek cevher, gerekse araz, bütün hadis varlıklar ancak Yüce Allah'ın kudretiyle vuku bulmaktadır. Bunların icadı, yoktan var edilmesi, ancak O'nun üstün kudretiyle olmaktadır. [12] Kısacası, Allah cevher ve arazları yani tüm varlığı yaratan varlıktır. [13] Buna bağlı olarak, âlemin varlığını mümkün kılan kadimdir. Kadim olan varlık yer tutan bir cevher değildir. Çünkü O'nun kıdemi sabittir. O bir cisim değildir. Çünkü her cisim, yer işgal eden iki cevherden meydana gelir. Bunun yanında âlemin yaratıcısı araz değildir. Çünkü, arazla, varlığı bir zata dayanan şey kastedilir. Bu zat, ya cisim ya cevherdir. Bu da kadim olan varlık açısından muhal/imkansızdır. Kadim, her yönden varlığı zorunlu olan demektir. [14] Eğer O hadis olsaydı, başka bir sebebe muhtaç olurdu.

Böylece teselsül, sonsuzluğa varır ki, bu muhaldir/imkansızdır veya kesin olarak bir kadimde son bulur. İşte aradığımız ve alemin yaratıcısı dediğimiz sebep de budur, yani Allah'tır. [15]

Böylece, İmam Gazali Mu'tezile kelimcilerinden aldığı atomculuğu ve felsefecilerden aldığı istidlal yöntemini kullanarak kendi varlık teorisini inşa etmiştir. Bu teoride, herşeyin yaratıcı, var edicisi ve ilk ilkesi Allah'tır. Ona göre, alem ve onun içindekiler de yani cevher ve arazdan meydana gelmiş hadis (yaratılmış) varlıklar hadis olmayan bir varlık tarafından yaratılmışlardır. İnsan da hadis bir varlık olarak hadis olan varlıklardan bir tanesidir. Bu anlayışla Gazali hem Eşari kelim anlayışının bir devam ettiricisi hem de alem kadimdir diyen felsecilerin iddialarını çürütmeye çalışan bir alim profili çizmiştir.

Allah'ın Sıfatları

İmam Gazali, varlık bölümünde Allah'ın mevcudatın yegane sahibi, yaratıcı ve sürdürücüsü olduğunu anlattıktan sonra mevcut varlığın nasıl meydana geldiğini göstermek için Allah'ın yedi sıfatından bahsetmektedir. Bunları şöyle sıralar: Yüce Allah, âlim (bilici), kadir (güçlü), hayy (diri), murid (irade sahibi), semi (işitici), basir (görücü), ve mütekellim (konuşan) dir. [16] Burada tüm yedi sıfatı ele alamktansa kelimciler arasında ihtilaf yaratan üç sıfat dikkate alıcaktır: ilim, irade ve kelim. Çünkü Mu'tezile ve İslam felsefecileri ile yaşanan antlaşmazlıklar bu üç sıfat üzerinden meydana gelmiştir. Mesela, hay olma, kadir, semi, basir olma bakımından Gazali ve yukarıda bahsi geçen kelim okulları arasında bir antlaşmazlık yoktur. Bundan dolayı, özellikle ilim, kelim ve irade sıfatları üzerinde durulacaktır. Şimdi Allah'ın bu sıfatlarını kısaca İmam Gazali'nin bakış açısından açıklamaya çalışalım.

Allah'ın İlim sıfatı, ana akım kelami anlayışa göre, "zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli âşikâr her şeyi ve her hadiseyi müşahade etmişçesine hakkıyla bilmek" [17] demektir. İmam Gazali, bu gelenegin bir parçası olarak hareket ederek, Allah var veya yok, bütün malumatı bilir. Allah'ın bildiği şeylerin bir sonu yoktur, der. [18] Diğer taraftan, İslâm filozofları, ilâhî ilmin sadece prensipler niteliğindeki küllîlere yönelik olduğunu, temel vasfı değişiklikten ibaret bulunan tek tek olaylara (cüz'îyyât) taalluk etmediğini ileri sürmüşlerdir. Zira realitede gerçekleşen her olay sonradanlık özelliği taşır, ona taalluk edecek olan ilim de aynı statüde bulunur, bu durumun ise Allah'a izâfe edilmesi mümkün değildir. Mutezile kelimasına göre ise Allah'ın zâtıyla âlim olduğunu, başka bir ifadeyle ilmin zâtta mündemiç bulunduğunu söylemişlerdir. [19] Ancak, İmam Gazali, Allah'a böyle bir şeyin isnat edilemeyeceğini savunur ve şöyle der, "Yüce Allah gizliyi, aşikârı, zahiri, batını, yaşı, kuruyu ve bunlara benzer her şeyi bilir." [20]

Peki Allah'ın ilim sıfatının hem geçmişini hem de geleceği kapsamı ne anlama gelmektedir? İmam Gazali'nin İktisad kitabında bu soruya açık bir cevap verilmemektedir. Ancak, Altıntaş Allah'ın ilim sıfatını şöyle yorumlamaktadır: "...O, kullarının yararı için, çeşitli araçlarla onlara yol göstermiştir. İnsanın hakikati kavramasına yardımcı olmada akıl vermiş, âfak ve enfüs delillerini önlerine sermiş, bununla da yetinmemiş, sayısız peygamberler göndermiş ve kitaplar indirmiştir. Bunların hepsi insanın doğru yolu bulması içindir." [21] Diğer bir deyişle, İmam Gazali'ye göre, insanın kendisi için neyin iyi neyin kötü olduğunu kendi akıl yürütmesiyle bilemez, ancak herşeyi kavrayan ilmiyle Allah bilebilir. İmam Gazali'nin bu düşüncesi sadece husun ve kubuh meselesinde savunmamış, aynı şekilde insanların neden Peygamberlere ihtiyaç duyduğunu anlattığı bölümde de ileri sürmüştür. [22]

Allah'ın İrade sıfatı, İmam Gazali irade neden bu vakitte hadis oldu (Mutezile) ve âlem kadimdir (filozoflar) iddialarına karşı Allah'ın iradesinin hadis olmadığını ve bilakis belli bir vakitte hadislere taalluk (ilişen) eden kadim bir sıfat olduğunu savunur. Bu irade de tüm canlılara taalluk eden bir sıfattır, der. [23] Bunun yanında, İmam Gazali ve Eş'arî âlimlerinin çoğunluğuna göre insanın fiilleri de doğrudan doğruya Allah tarafından yaratılır. İnsan, fiil anında kendisinde yaratılan irade ve gücü kullanarak fiilin meydana gelmesine aracılık yapar ve onu kesbeder; böylece fiilin gerçek fâili değil kâsibi olur. Çünkü gerçek fâil yaratıcı mânasına gelir, insanın ise herhangi bir şey yaratması mümkün değildir. [24] İmam Gazali ve Eş'ari kelimcilerinin irade hakkında kullandıkları kavramlar doğal olarak insanı da kapsayan bir duruma işaret etmektedir. Peki, gerçekten insanın

yaptığı eylemlerde hiç bir dahli yok mudur? Gazali tabi ki vardır der ve devam eder: çünkü insanın iradesi olmaz ise ona mükafat veya ceza vermekte anlamsızlaşır. Ancak insanın iradesi Allah'ın iradesine bağlıdır. [25] Bu düşüncesini şöyle açıklar:

Bir fiil için iki kudret ve iki kadir vardır. İhtiyari hareket mecburiyetten ayrı ve farklıdır. Ve bu farklılık ancak kudretle meydana gelir. Ayrıca, Yüce Allah'ın kudretinin mümkün olan her şeye istisnasız taallük (ilintili, bağlatılı) etmesidir. Kulun fiili de bunun dışında değildir. Bir fiilde bu iki kudret arasında daha kuvvetlilik veya daha zayıflık söz konusu değildir. Her hareketin yeğane mucidi ve yaratıcı Yüce Allah'tır, çünkü yoktan var etmekte tek olan sadece O'dur. O halde madur, kulun kendi kudretiyle meydana gelmemektedir. Kulun kudreti ise kesbidir. [26]

Buradan anlaşılacağı üzere Allah'ın kudreti ihtiyari, kulun kudreti ise kesbidir. Gazali burada kesb teorisini kullanmıştır. Bu teoriye göre, "fiillerin Allah tarafından yaratıldığını kabul edilmiştir. Buna göre fiil iki fâil tarafından meydana getirilir. Fiili Allah yaratır, kul ise kesbeder; böylece fiilin fâili yaratma yönünden Allah, kesb yönünden insandır. [27] Sonuç olarak İmam Gazali, Dırâr b. Amr tarafından ortaya atılan kesb teorisine dayanarak Allah'ın iradesini açıklamış ve onu insan iradesi ile ilişkilendirmiştir. Bunu yaparken iki amaç peşinde olduğu söylenebilir: birincisi, Allah'ın ihtiyari bir iradesi olduğunu ortaya koymak. Yani Allah kadir-i muhtardır, istediğini istediği zaman yapar. Böylece, Mu'tezilenin Allah neden alemi belli bir zamanda yarattı tezini çürütmeye çalışır. İkincisi ise insan kesbi bir iradeye sahiptir diyerek insanın fiillerinden tam olarak özgür bir iradeye sahip olmadığının göstermeye çalışır.

Allah'ın kelimelerine gelince, imam Gazali'nin İktisad kitabı bağlamında Allah'ın kelimelerine sıfatı ile alakalı fikirlerini şöyledir: Kur'an kadim ve fakat ses ve harfleri yaratılmış olduğunu söylenebilir. Yani, Kur'an'ın aslı kadim olmakla beraber, onu telaffuz ederken meydana gelen ses ve harfler yaratılmıştır. [28] Ümmet icma (sözbirliği) etmiştir ki, Kuran-ı Kerim Hz. Peygamber'in gerçek bir mucizesidir. O, Yüce Allah'ın kelimeleri olup, birtakım sure ve ayetlerden meydana gelmektedir. Kur'an Yüce Allah'ın kelimeleri olup, mahlûk değildir. O bir mucizedir. [29] Bundan dolayı, Yüce Allah'ın mütekellim olduğunu inkar eden kimse, zorunlu olarak Peygamberin risaletini de inkar etmiş olur. Çünkü Resul'ün manası, kendisini gönderenin kelimelerini tebliğ eden kimsedir. Ayrıca kelimelerin tekzibi Allah'ın tebliği olan risalet kelimelerini de tekzip etmektir. [30] Yavuz, İmam Gazali'nin bu görüşünü Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye âlimleri tarafında paylaşıldığını ifade ettikten sonra şunları söyler:

İlâhî kelâmın emir, nehiy ve haber şeklini alması muhatapların yaratılmasıyla vuku bulur. Hem Kur'an'da hem Arap dilinde kelâm-ı nefsiye işaret edilmiştir. İlâhî sözleri kullara ulaştıran harf ve seslere kelâm-ı lafzî denir. Bunlar Allah'ın zâtında bulunmayıp herhangi bir nesnede yaratıldıklarından hâdistir ve mecazi olarak kelâm-ı ilâhî diye adlandırılır. Kelâm-ı nefsi, ezelden henüz gerçekleşmemiş olan olayların gelecekte vuku bulacağı tarzında Allah'ın zâtında mevcuttur. Olaylar gerçekleşince onlardan "vuku bulmuş" diye kelâm-ı lafzî ile haber verilir. Yaratıklar yokken Allah'ın ezelden kelâm sıfatı bulunması bir problem oluşturmaz. Zira yaratıklara kelâm-ı nefsi ile değil kelâm-ı lafzî ile hitap edilir. Allah'ın yaratıklarla konuşması ancak harf ve ses yaratmasıyla mümkün olur. [31]

Bu genel kabul karşısında Mu'tezile gibi diğer kelimeler alimleri Allah'ın nasıl olupta konuşabileceğini, konuşma gibi hadis olan bir özelliğin nasıl olupta Allah'a ilâhîleştirilebileceğini gündeme getirmişlerdir. Fakat ana akım Sünni geleneğin temsilcilerinden olan İmam Gazali bu konuşma hadisesinin Allah içi muhal olmadığını ve onun kudretinin bir yansıması olarak görülmesi gerektiğini savunmuştur.

Peygamber'in Doğruluğu ve Gerekliliği İmam Gazali akli iyi ve kötünün ölçütü kabul etmez. Bunların ancak duyarak bilineceğini ve böylece insanın mesul olacağını savunur. Bu iddiasını şu sözlerle savunur: "eğer Şariat olmasaydı, Yüce Allah'ı bilmek ve O'nun verdiği nimetlere karşı şükretmek kullara vacip olmazdı." [32] Mutezile bu görüşü kabul etmeyerek, yalnız aklın dahi bu şükür gerektireceğini ileri sürmüştür. Gazali buna karşı şöyle cevap verir: Akıl tek başına amellerin, sözlerin, ahlak ve inançların faydalı ve zararlı olanlarını bilemez. Akıl

birtakım ilaçların ve kimyasal maddelerin özelliklerini tek başına idrak edemediği gibi, insanı bedbaht yapanla, mutlu kılanı birbirinden ayıramaz. Fakat akıl bir şeyi anladığı zaman, o şeyi ıstıme yoluyla bilir, tasdik eder ve ondan faydalanır. Böylece akıl, helak eden şeyden kaçınmış ve saadet veren şeye yönelmiş olur. [33] İmam Gazali her ne kadar akli iyi ve kötünü belirlenmesinde bir ölçüt olarak görmesede ona önemli bir görev yüklemiştir: iyi ve kötü tanımlandıktan sonra ikisi arasındaki dengenin sağlanması aklın işidir. Durum böyleyse, insan iyi ve kötünün ne olduğu kimden, nasıl ve ne yoluyla bilecektir? Bu gelen haberin doğruluğu nasıl anlaşılacaktır? Bu sorulara karşı İmam Gazali şu cevabı verir: Akıl bir şeyin mahzurlu (zararlı) veya mufid (faydalı) olduğunu Peygamberden ıstımetmek suretiyle anlar. Peygamber de bir işin yapılmasını veya terkedilmesini kendiliğinden tercih ettiremez. Aksine, gerçek tercih ettirici ancak Yüce Allah olup, Peygamber sadece bir haberci durumundadır. Peygamberin doğruluğunu kendiliğinden meydana çıkmayıp, ancak bir mucize ile ortaya çıkar. Mucize ise verilen bilginin doğruluğuna delalet eden bir delildir. Mucizenin Peygamberin doğruluğuna delalet etmesi ise, ancak ona bakmakla, onu incelemekle ve bu da ancak akıl ile mümkün olur. [34] Sonuç olarak İmam Gazali peygamberlik kurumunun gerekliliği ve doğruluğu hakkındaki sistemi dört ayaklı bir saç üzerine oturmaktadır: vacibin kaynağı Allah'tır; bu vacibi haber veren muhbir peygamberdir; muhbir olan peygamberin anlaşılması insanı hayrete düşüren mucizedir; akıl ise mucize ile gelen muhbir peygamberi doğrulayan araçtır. Sonuç İmam Gazali'nin yaşadığı çağ [35] her açıdan sıkıntıların ve karışmaların olduğu bir dönemdir. Bir yandan hanedan içi kavgalar, diğer yandan düşünce okulları arasındaki fikri çekişmelerdir. Yani İmam Gazali hem politik hem de entellektüel krizin İslam dünyasının derinden yaşandığı bir dönemin düşünürüdür. Tabi bu sorunlara bir de Haçlı Seferleri'ni eklersek durumun nasıl bir çıkmaz ifade ettiğini daha iyi anlayabiliriz. Tüm bunlar yaşanırken İmam Gazali belli başlı projeler hayata geçirmek istemiştir: siyasi birliği sağlamak; hukuki birliği sağlamak ve itikadi birliği sağlamak. Bu sahadaki rakipleri siyasi ve hukuki düzeyde Batıni gruplar iken itikadi/kelami sahada rakipleri Mutezile kelimacıları ve İslam filozofları olmuştur. Bu çalışmanın amacı İmam Gazali'nin itikadi birliği sağlamaya çalışırken ortaya koymuş olduğu kelami düşüncelerini onun varlık teorisi etrafında değerlendirmek olmuştur. Bununla beraber, İmam Gazali akideyi sağlamlaştırmak ve itikadi şüpheleri ortadan kaldırmak için kendi varlık teorisini inşa etmeye çalışmıştır. Kendisi de bu konun neden önemli olduğunu şöyle ifade etmiştir: 1) müslüman olarak yetişen bir insanın akidesini korumak ve yine onun akidesini Kitap ve Sünnet' e göre tesbit etmek ve onu etrafında dolaşan şüphelerden ve ona yöneltilen tenkitlerden korumaktır; 2) İslam'ın temellerini yıkmak, zayıflatmak ve insanları ondan vazgeçirmek üzere ona saldıran düşmanlarına karşı İslam'ı savunmaktır. [36] Bu bağlamda, İmam Gazali, İtikad fi'l İktisad kitabında kadir-i muhtar olan; ilimi herşeyi kapsayan; ve kelam sıfatıyla insanlarla iletişim kuran bir Allah tasavvuru ortaya koymuştur. Bu tasavvurda, Allah ilke koyucu; peygamber bu ilkeleri duyurucu/haber verici; mucize peygamberleri insanların gözünde doğrulayan bir kanıt; ve akıl haber verilen ilkeler ışığında bir hayat yaşama rehberi olarak resmedilmiştir. Aslında en temelde üzerinden bir asra yakın bir zaman geçmesine rağmen bu ilkelerin hala Müslüman toplumlardan korunuyor olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Ve İmam Gazali'nin bir alim olarak bu akidenin inşa edilmesinde oldukça büyük bir katkısı olduğunu rahat bir şekilde söylenebilir. Kaynakça Ebu Hamid al-Gazzali, İtikad'da Orta Yol , çev. Kemal Işık, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971. İmam Gazali, El-Mustasfa: İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi , Cild. 1, çev. Yunus Apaydın, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1994. Ali Durusoy, "İbn Sina/2. Bölüm Felsefesi," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sina> Tahsin Görgün, "Mahiyet," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahiyet> . Alexander Treiger, Inspired Knowledge in Islamic Thought: Al-Ghazali's Theory of MysticalCognition and Its Avicennaian Foundation , Routledge, New York, 2012. Griffel, Frank, Al-Ghazali's Philosophical Theology , New York: Oxford University Press, 2009. İlhan Kutluer, "Cevher," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevher> Y. Tzvi Langermann, "Islamic Atomism and The Galenic Tradition," History of Science , vol. 47, issue: 3, pp: 277-295. Yusuf Şevki Yavuz, "İlim," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilim-sifat> Ramazan Altıntaş, "Allah'ın İlim Sıfatı Nasıl Anlaşılmalıdır?" YeniHaber , 19 Kasım 2019, <https://www.yenihaberden.com/allahin-ilim-sifati-nasil-anlasilmalidir-9409yy.htm> Mustafa Said Yazıcıoğlu, "Fiil," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/fiil> İmam Ghazzali, Ihya Ulum-Id-Din: Revival

of Religious Learnings , Vol. 4, trns. Fazl-ul-Karim, Karachi, Darul-Ishaat, 1971. Yusuf Şevki Yavuz, "Kelam," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/kelam-sifat> Makdisi, George, History and Politics in Eleventh-Century Baghdad , Great Britain: Variorum, 1990. W. Bulliet, Richard, "Local Politics in Eastern Iran Under The Ghaznavids and Seljuks," Iranian Studies , XI (1978): 35-67. Wiet, Gaston, Baghdad: Metropolis of The Abbasid Caliphate , Norman: University of Oklahoma Press, 1971. İmam Gazali, İman-Küfür Sınırı: Faysalu't-Tefrika Beyne'l-İslam ve 'z-Zendeka , çev. Ahmet Turan Arslan, İstanbul, Risale Yayınları, 1992. [1] İmam Gazali, El-Mustasfa : İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Methodolojisi, Cild. 1, çev. Yunus Apaydın, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1994, s. 2. [2] Ebu Hamid al-Gazzali, İtikad'da Orta Yol , çev. Kemal Işık, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971, ss. 7-8.

Peygamber'in Doğruluğu ve Gerekliliği

İmam Gazali akıllı iyi ve kötünün ölçütü kabul etmez. Bunların ancak duyarak bilineceğini ve böylece insanın mesul olacağını savunur. Bu iddiasını şu sözlerle savunur: "eğer Şeriat olmasaydı, Yüce Allah'ı bilmek ve O'nun verdiği nimetlere karşı şükretmek kullara vacip olmazdı." [32] Mutezile bu görüşü kabul etmeyerek, yalnız aklın dahi bu şükürü gerektireceğini ileri sürmüştür. Gazali buna karşı şöyle cevap verir:

Aklın tek başına amellerin, sözlerin, ahlak ve inançların faydalı ve zararlı olanlarını bilemez. Akıl birtakım ilaçların ve kimyasal maddelerin özelliklerini tek başına idrak edemediği gibi, insanı bedbaht yapanla, mutlu kılanı birbirinden ayıramaz. Fakat akıl bir şeyi anladığı zaman, o şeyi ıslah yoluyla bilir, tasdik eder ve ondan faydalanır. Böylece akıl, helak eden şeyden kaçınmış ve saadet veren şeye yönelmiş olur. [33]

İmam Gazali her ne kadar akıllı iyi ve kötünü belirlenmesinde bir ölçüt olarak görmesede ona önemli bir görev yüklemiştir: iyi ve kötü tanımlandıktan sonra ikisi arasındaki dengenin sağlanması aklın işidir. Durum böyleyse, insan iyi ve kötünün ne olduğu kimden, nasıl ve ne yoluyla bilecektir? Bu gelen haberin doğruluğu nasıl anlaşılacaktır? Bu sorulara karşı İmam Gazali şu cevabı verir:

Aklın bir şeyin mahzurlu (zararlı) veya mufid (faydalı) olduğunu Peygamberden ıslah suretiyle anlar. Peygamber de bir işin yapılmasını veya terkedilmesini kendiliğinden tercih ettiremez. Aksine, gerçek tercih ettirici ancak Yüce Allah olup, Peygamber sadece bir haberci durumundadır. Peygamberin doğruluğunu kendiliğinden meydana çıkmayıp, ancak bir mucize ile ortaya çıkar. Mucize ise verilen bilginin doğruluğuna delalet eden bir delildir. Mucizenin Peygamberin doğruluğuna delalet etmesi ise, ancak ona bakmakla, onu incelemekle ve bu da ancak akıl ile mümkün olur. [34]

Sonuç olarak İmam Gazali peygamberlik kurumunun gerekliliği ve doğruluğu hakkındaki sistemi dört ayaklı bir saç üzerine oturmaktadır: vacibin kaynağı Allah'tır; bu vacibi haber veren muhbir peygamberdir; muhbir olan peygamberin anlaşılması insanı hayrete düşüren mucizedir; akıl ise mucize ile gelen muhbir peygamberi doğrulayan araçtır.

Sonuç

İmam Gazali'nin yaşadığı çağ [35] her açıdan sıkıntıların ve karışmaların olduğu bir dönemdir. Bir yandan hanedan içi kavgalar, diğer yandan düşünce okulları arasındaki fikri çekişmelerdir. Yani İmam Gazali hem politik hem de entellektüel krizin İslam dünyasının derinden yaşandığı bir dönemin düşünürüdür. Tabii bu sorunlara bir de Haçlı Seferleri'ni eklersek durumun nasıl bir çıkmaz ifade ettiğini daha iyi anlayabiliriz. Tüm bunlar yaşanırken İmam Gazali belli başlı projeler hayata geçirmek istemiştir: siyasi birliği sağlamak; hukuki birliği sağlamak ve itikadi birliği sağlamak. Bu sahadaki rakipleri siyasi ve hukuki düzeyde Batıni gruplar iken itikadi/kelami sahada rakipleri Mutezile kelamcıları ve İslam filozofları olmuştur. Bu çalışmanın amacı İmam Gazali'nin itikadi birliği sağlamaya çalışırken ortaya koymuş olduğu kelami düşüncelerini onun varlık teorisi etrafında değerlendirmek olmuştur.

Bununla beraber, İmam Gazali akideyi sağlamlaştırmak ve itikadi şüpheleri ortadan kaldırmak için kendi varlık teorisini inşa etmeye çalışmıştır. Kendisi de bu konunun neden önemli olduğunu şöyle ifade etmiştir: 1)

müslüman olarak yetişen bir insanın akidesini korumak ve yine onun akidesini Kitap ve Sünnet' e göre tesbit etmek ve onu etrafında dolaşan şüphelerden ve ona yöneltilen tenkitlerden korumaktır; 2) İslam'ın temellerini yıkmak, zayıflatmak ve insanları ondan vazgeçirmek üzere ona saldıran düşmanlarına karşı İslam'ı savunmaktır. [36]

Bu bağlamda, İmam Gazali, İtikad fi'l İktisad kitabında kadir-i muhtar olan; ilimi herşeyi kapsayan; ve kelam sıfatıyla insanlarla iletişim kuran bir Allah tasavvuru ortaya koymuştur. Bu tassavvurda, Allah ilke koyucu; peygamber bu ilkeleri duyurucu/haber verici; mucize peygambeleri insanların gözünde doğrulayan bir kanıt; ve akıl haber verilen ilkeler ışığında bir hayat yaşama rehberi olarak resmedilmiştir. Aslında en temelde üzerinden bir asra yakın bir zaman geçmesine rağmen bu ilkelerin hala Müslüman toplumlardan korunuyor olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Ve İmam Gazali'nin bir alim olarak bu akidenin inşa edilmesinde oldukça büyük bir katkısı olduğunu rahat bir şekilde söylebilir.

Kaynakça Ebu Hamid al-Gazzali, İtikad'da Orta Yol , çev. Kemal Işık, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971. İmam Gazali, El-Mustasfa: İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Methodolojisi , Cild. 1, çev. Yunus Apaydın, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1994. Ali Durusoy, "İbn Sina/2. Bölüm Felsefesi," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sina> Tahsin Görgün, "Mahiyet," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahiyet> . Alexander Treiger, Inspired Knowledge in Islamic Thought: Al-Ghazali's Theory of MysticalCognition and Its Avicennaian Foundation , Routledge, New York, 2012. Griffel, Frank, Al-Ghazali's Philosophical Theology , New York: Oxford University Press, 2009. İlhan Kutluer, "Cevher," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevher> Y. Tzvi Langermann, "Islamic Atomism and The Galenic Tradition," History of Science , vol. 47, issue: 3, pp: 277-295. Yusuf Şevki Yavuz, "İlim," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilim-sifat> Ramazan Altıntaş, "Allah'ın İlim Sıfatı Nasıl Anlaşılmalıdır?" YeniHaber , 19 Kasım 2019, <https://www.yenihaberden.com/allahin-ilim-sifati-nasil-anlasilmalidir-9409yy.htm> Mustafa Said Yazıcıoğlu, "Fiil," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/fiil> Imam Ghazzali, Ihya Ulum-Id-Din: Revival of Religious Learnings , Vol. 4, trns. Fazl-Ul-Karim, Karachi, Darul-Ishaat, 1971. Yusuf Şevki Yavuz, "Kelam," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/kelam-sifat> Makdisi, George, History and Politics in Eleventh-Century Baghdad , Great Britain: Variorum, 1990. W. Bulliet, Richard, "Local Politics in Eastern Iran Under The Ghaznavids and Seljuks," Iranian Studies , XI (1978): 35-67. Wiet, Gaston, Baghdad: Metropolis of The Abbasid Caliphate , Norman: University of Oklahoma Press, 1971. İmam Gazali, İman-Küfür Sınırı: Faysalu't-Tefrika Beyne'l-İslam ve 'z-Zendeka , çev. Ahmet Turan Arslan, İstanbul, Risale Yayınları, 1992. [1] İmam Gazali, El-Mustasfa : İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Methodolojisi, Cild. 1, çev. Yunus Apaydın, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1994, s. 2. [2] Ebu Hamid al-Gazzali, İtikad'da Orta Yol , çev. Kemal Işık, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971, ss. 7-8.

Kaynakça

Ebu Hamid al-Gazzali, İtikad'da Orta Yol , çev. Kemal Işık, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.

İmam Gazali, El-Mustasfa: İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Methodolojisi , Cild. 1, çev. Yunus Apaydın, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1994.

Ali Durusoy, "İbn Sina/2. Bölüm Felsefesi," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sina> Tahsin Görgün, "Mahiyet," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahiyet> .

Alexander Treiger, Inspired Knowledge in Islamic Thought: Al-Ghazali's Theory of MysticalCognition and Its Avicennaian Foundation , Routledge, New York, 2012.

Griffel, Frank, Al-Ghazali's Philosophical Theology , New York: Oxford University Press, 2009.

İlhan Kutluer, "Cevher," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevher>

Y. Tzvi Langermann, "Islamic Atomism and The Galenic Tradition," History of Science , vol. 47, issue: 3, pp: 277-295.

Yusuf Şevki Yavuz, "İlim," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilim-sifat>

Ramazan Altıntaş, "Allah'ın İlim Sıfatı Nasıl Anlaşılmalıdır?" YeniHaber , 19 Kasım 2019, <https://www.yenihaberden.com/allahin-ilim-sifati-nasil-anlasilmalidir-9409yy.htm>

Mustafa Said Yazıcıoğlu, "Fiil," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/fiil>

Imam Ghazzali, Ihya Ulum-Id-Din: Revival of Religious Learnings , Vol. 4, trns. Fazl-ul-Karim, Karachi, Darul-Ishaat, 1971.

Yusuf Şevki Yavuz, "Kelam," TDV İslam Ansiklopedisi , <https://islamansiklopedisi.org.tr/kelam-sifat>

Makdisi, George, History and Politics in Eleventh-Century Baghdad , Great Britain: Variorum, 1990.

W. Bulliet, Richard, "Local Politics in Eastern Iran Under The Ghaznavids and Seljuks," Iranian Studies , XI (1978): 35-67.

Wiet, Gaston, Baghdad: Metropolis of The Abbasid Caliphate , Norman: University of Oklahoma Press, 1971.

İmam Gazali, İman-Küfür Sınırı: Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam ve 'z-Zendeka , çev. Ahmet Turan Arslan, İstanbul, Risale Yayınları, 1992.

[1] İmam Gazali, El-Mustasfa : İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Methodolojisi, Cild. 1, çev. Yunus Apaydın, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1994, s. 2.

[1] İmam Gazali, El-Mustasfa : İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Methodolojisi, Cild. 1, çev.

Yunus Apaydın, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1994, s. 2.

[2] Ebu Hamid al-Gazzali, İtikad'da Orta Yol , çev. Kemal Işık, Ankara, Ankara Üniversitesi

Basımevi, 1971, ss. 7-8.